

MƏMMƏDƏLİ RƏHİMOV*Naxçıvan Dövlət Universiteti**r.memmedeli @ yahoo.com***HEYRAT QULAMOV***Naxçıvan MR. Gənclər və idman nazirliyi*

UOT:796

ZORXANALARDAN GÜLƏŞ ARENALARINA**Açar sözlər:** *zorxana, xalq oyunları, mürşüd, miyandar, pəhləvan, güləş***Key words:** *zorxana, folk games, mürşüd, miyandar, wrestler, wrestling***Ключевые слова:** *zorxana, народные игры, мурушуд, мяндар, рехлеван, борьба*

Azərbaycanın xalq oyunları cəmiyyətimizdə qürur, cəsarət, mərdlik, vətənpərvərlik kimi keyfiyyətlərin aşılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Xalq oyunları sırasında çövkən oyunu, (9.səh.4) zorxana, (14.səh.55) papaq aldı qaç, kəndirbazlıq (8.səh.4) kimi milli oyunlarımızı misal gətirmək olar. Çox maraqlıdır ki, bu gün dünyada “ Polo” adı ilə məşhurlaşan idman yarışlarının elementləri tamamilə Çövkən oyununda olan qaydalar əsasında yaradılmışdır.

Qədim tarixə malik olan xalq oyunlarından biri də zorxanadır. Qeyd etməliyik ki, zorxana da qədim Azərbaycan şəhərlərində, Təbrizdə, Ərdəbildə, Bakıda, Naxçıvanda, Ordubadda və s. şəhərlərdə mövcud olmuşdur. Burada çox rəngarəng və məzmunlu hərəkətlər həyata keçirilir (1.səh.27). Pəhləvanlar meydana mil oynada-oynada çıxar, rəcəz oxuyardılar. Bu qaydada onlar özlərinə rəqib axtarardılar. Kənd yerlərində əsasən zorxana meydanlarını çöl-çəmənliklər əvəz edirdi. Bayram və el şənliklərində “Cəngi” sədaları altında yaxın kəndlərin gəncləri toplaşaraq güştu tuturdular. Xalq tamaşalarının, meydan tamaşalarının tərkib hissəsi kimi bu gün də öz formasını qoruyub saxlayan, güc sınamaq, güştu tutmaq, daş oynatmaq, qulunc sındırmaq, buğa boynu əymək, kəndirbazlıq etmək yalnız oğuz-türk xalqlarının deyil, həm də bütün dünya xalqlarının xüsusi oyunlarına çevrilib. Xalqın ruhunda pəhləvan obrazı yenilməz, məğlubedilməz şəkildə təqdim edilməsi boş yerə yaranmamışdır. Zorxanada böyük ad-san qazanmış pəhləvanlar xalqın dar günlərində də öz şücaətləri ilə yaddelli işğalçılara qarşı mübarizədə həmişə fərqlənmişlər. Orta əsrlərdə zorxanalarda möhkəm cüssəli pəhləvanların hazırlanması böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. (6.səh. 27) Zorxana sözü-zor göstərmək, zor yeri deməkdir. Zorxanalarda bir neçə idman oyunu həyata keçirilirdi. Qeyd edilməlidir ki, bu oyunlar zorxanadan kənarında ayrıca bir idman oyunu kimi tanınmamışdır. Bu oyunlar pəhləvanların fiziki, psixoloji və iradi cəhətdən hazırlanmasına xidmət etmişdir. O zamanlar zorxanalarda əsas məqsəd pəhləvanlar yetişdirilməsi xalqın dar günlərində, vətənin təhlükə qarşısında olduğu vaxtlarda onun müdafiəsində pəhləvanların gücündən, bacarığından faydalanmaqdan ibarət olmuşdur. Pəhləvanlıq hələ çox qədimlərdən məlumdur. Pəhləvanlığı Sasanilər dövründə Cahan pəhləvanı (paytaxt pəhləvanı) orduda bir mənəb kimi qəbul edilmiş, bu mənəblərə şücaətli şəxslər təyin edilmişdir.(11. Səh. 80)

Səfəvilər dövründə dövlətin xüsusi vəzifələrindən biri də pəhləvanbaşı hesab edilirdi. O dövrdə dövlət xidmətçiləri olan həkimbaşı, mollabaşı, xəzinədarbaşı kimi vəzifələrlə yanaşı pəhləvanbaşı xüsusi statusa malik idi.

Əsasən zorxanaların meydana gəldiyi dövr rəsmi olaraq Səfəvilərin hakimiyyəti dövrünə təsadüf edir. Məhz ilk zorxanaların yarandığı yerlərdən Təbriz, Naxçıvan, Ordubad, Ərdəbil, Bakı şəhərlərini göstərmək olar.(6.səh.27)

Orta əsrlərdə Naxçıvan, Ərdəbil, Təbriz pəhlivanları böyük şöhrətə malik olmuşlar.

Zorxanalarda işlədilən güləş fəndlərinin bir çoxu dövrümüze qədər gəlib çatmışdır. O dövrdə ordunun təlim-təربiyəsinə xüsusi fikir verilməsi məqsədi ilə bir çox şəhərlərdə “zorxanalar” açılmışdır. Bu zorxanalar ta qədimdən XIV əsrin əvvəllərinə qədər ibtidai formada göy otun

üzərində olmuşdur. Naxçıvan MR-da əsl zorxana statusu almış üstü tağla örtülmüş iki zorxana mövcud olmuşdur. (2.səh.9) Bu zorxanalardan biri Naxçıvan şəhərində digəri isə Ordubad rayon mərkəzində fəaliyyət göstərmişdir. Təəssüflər olsun ki, Naxçıvan şəhərində fəaliyyət göstərən zorxana evləri bu günə qədər gəlib çatmamışdır. Ordubad şəhərində yerləşən zorxana (hal-hazırda Qeysəriyyə-Zorxana) adlanan bu abidə Tarixdiyarşünaslıq muzeyi kimi fəaliyyət göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, “Torpaq qala” haqqında əfsanə Tarixdiyarşünaslıq abidəsi ilə bağlıdır. (3.səh. 3)

Çox da uzaq olmayan tariximizdə XIV əsrin ortalarına yaxın Əmir Teymur (Topal Teymur) İran və Azərbaycanı işğal edən vaxtlarda oğlu Miranşahın ilk dəstələri Cənubi Azərbaycanın ərazisində yerləşən “Kəmköl” dağının ətəklərinə yənərkən Araz çayının o tayında başı qarlı uca dağlar qoynunda yaşıl bağlar salınmış, sanki əqrəbə oxşar diyarı gören və bərk təəccüblənən sərkərdə soruşur: - Bura haradır? Ona o vaxt belə cavab verirlər ki, bura yaxşı pambıq sahələri, üzüm talavaları və gözəl meyvə bağları olan cənnətə bənzər “Ürdübehiştir”, “Odübehiştir.” (2.səh 3)

Buranın gözəl, incə belli qızları, igid oğlanları və zəhmətkeş insanları vardır.

Miranşahın sərkərdəsi sevinib deyir: - lap yaxşı, onda xəbər verin mənə igid oğlanlar versinlər qoşunumda xidmət etməyə və qırx incəbelli qızlar versinlər kənizliyimə...

Bu xəbəri Ürdübehiştin xanı Yaqub xana çatdırırlar, lakin xan razı olmur və hazırlaşır düşmən qoşunu ilə vuruşmağa. Təcili sürətdə 48 km qərb tərəfdəki kəndin xanına xəbər göndərir ki, mənə min nəfər igid cavan göndər. Min nəfər igid cavan köməyə gəlir. (Min cavan gələn yerin adı qalır Mincivan). Ürdübehiştin şərqində yerləşən kənddən gələn min nəfər cavan dəstə və dəstəbaşılara bölünür (onların bölündüyü bu yerlərin adı qalır Dəstə kəndi, Dəstə başı). Həmin dəstələr Vənənd və Əylis kəndlərindən keçərək ətrafına topladığı igidlərlə Yaqub xana iki torpaq bəndi birləşdirən Dübəndi çayının kənarında ucaldılmış qalaya köməyə gəlirlər (3.səh.3)

Vuruşma başlamazdan əvvəl Yaqub xan Ürdübehiştin gözəl qız gəlinlərini toplayıb, yığır indiki “Qeysəriyyə” binasına və axşamdan səhərə qədər həmin binanın üstünə torpaq tökdürür. (Adı qalır “Torpaq qala”. Sonralar bu bina “zərxbana”, “zorxana” adı ilə məşhur olmuşdur. İndi həmin Qeysəriyyə-zorxana abidəsində “Tarixdiyarşünaslıq” muzeyi fəaliyyət göstərir).

Bütün bunlara əsaslanaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, Ordubad rayonunda fəaliyyət göstərmiş zorxana binasının təməli X-XII əsrlərə gedib çıxır. “Torpaq Qala” haqqındakı əfsanədə bu abidənin o vaxtdan mövcud olması özünü açıq-aydın biruzə verir. Çünki bu gün Tarixdiyarşünaslıq muzeyi kimi fəaliyyət göstərən bu abidə çox qədimlərdə “Torpaq qala” sonralar Qeysəriyyə-zorxana kimi fəaliyyət göstərmiş və nəhayət muzey kimi fəaliyyət göstərir. (3.səh. 3)

Ta qədimdən müasir dövrümüzdə qədər müxtəlifliyi və çoxcəhətliliyini daha ətraflı öyrənmək məqsədi ilə güləsmə tariximizi üç dövrə bölmək zərurəti yaranır.

Ən qədim zamanlardan XIX əsrin ortalarına qədər olan müddəti birinci dövr hesab etmək olar. Birinci dövrün güləşi, digər milli oyunlarla qarşılıqlı sürətdə inkişaf etmiş və əsasən xalq qəhrəmanlarının simasında təzahür etmişdir. Əsasən qədim dövrün pəhləvanları təkcə güləsmək deyil eyni zamanda at çapmaq, əmud oynatmaq (əmud oynatmaq sonralar zorxanaçılıqda mil oynatmaqla əvəz olunmuşdur) kimi mübarizə üsullarını bilməlidir. İkinci dövr müntəzəm güləş məşqlərinin keçilməyə başladığı zorxanaçılıq dövrü. Zorxanalarda icra olunan oyunların hamısı nəhayətdə pəhləvanların hazırlanmasına xidmət etmişdir. Üçüncü dövr isə beynəlxalq güləş növlərinin müxtəlif idman cəmiyyətlərində tətbiq olunmağa başladığı dövr.

Bir çox görkəmli dünya şöhrətli yazıçılarımızın əsərlərində qadınların da kişilərlə yanaşı döyüş səhnələrində çox cəsarətlə vuruşmalarından və güləşmələrindən söz açılır. Kitabı Dədə Qorqud dastanında Qazan Xanın mərd igid döyüşçüsü Beyrəyin nişanlısı Banu Çiçəklə at çapması və güləş səhnələri bunun bariz nümunəsidir. Onu qeyd etməliyik ki, hal-hazırda qadın güləşi Yay Olimpiya Oyunları proqramına daxil edilmişdir.

Milli güləşdə zorxanaçılıq təkcə idman yarışları kimi deyil, həm də çox əyləncəli və maraqlı bir tamaşa xarakterli olurdu. Azərbaycanda həm Atabəylər həm də Səfəvilər hakimiyyəti dövründə əsas məqsəd dini inkişaf etdirməklə yanaşı birlik və dostluqları inkişaf etdirmək üçün idmana xüsusi yer verilmişdir. Döyüşçülərin fiziki hazırlığında at çapmaq, qılınc oynatmaq, ox atmaqla yanaşı zorxanalara xüsusi əhəmiyyət verilirdi.

Şah İsmayıl Xətəinin hakimiyyəti illərində zorxanalar Təbrizdə, Ərdəbildə, Naxçıvanda, Ordubadda çox inkişaf etmişdir. O dövrlərdə zorxanalarda Peyğəmbər Hz. Məhəmməd və İmamların adları ucadan tez-tez səslənirdi. Ona görə də əhali zorxananı müqəddəs və insanların birlik və dostluq yeri hesab edirdi. Hətta idmançılar və tamaşaçılar zorxanalara daxil olduqda dəstəmaz almışlar. Zorxanalar o qədər müqəddəs hesab edilirdi ki, oraya gələnlər şam yandırmağı özlərinə borc bilirlərmiş. Belə ritualların yerinə yetirilməsi zorxanalara maraqları daha da artırır. Hətta idmançılar sübh namazını zorxanada qılıb sonra idman hərəkətlərinə başlayardı. Müəyyən yaşa qədər uşaqlar zorxanalara buraxılmırdı. Eyni zamanda zorxanalarda xoş əhval-ruhiyyə hökm sürməli və pis sözlər danışılmamalı idi. Zorxanada gülüş zamanı əgər gülüşçilər qayda pozub hörmətsizlik göstərsə idi bu zaman nüfuzlu, hörmətli şəxslərdən biri yerə dəsmal atıb etirazını bildirirdi. Həmin anda dəsmala hörmət əlaməti olaraq döyüş dayandırılıb günahkar tənbeh olunur, döyüş yenidən başlanırdı. (10.səh. 72)

Zorxanaların özünə məxsus qaydaları mövcud idi. Zorxanaya daxil olanda əyilib torpağı öpmək məcburi idi. Bu adət məşhur, sayılıb seçilən pəhləvanların zorxanaya qədəm qoymasına və bu müqəddəs qədəmlərin öpülməyinə bir işarə idi. Zorxanada pəhləvanlıq dərəcəsinə nail olmaq hər pəhləvana nəsim olmurdu. Qeyd edilməlidir ki, onlar bütün zorxana fəndlərini mükəmməl bilməklə yanaşı xalqın da çox böyük ehtimadını qazanmış pəhləvanlar olurdular.

Həm Səfəvi həm də Qacar hakimiyyəti dövründə pəhləvanbaşları mövcud idi. Pəhləvanbaşları digər pəhləvanlardan yaşca böyük olarmış və onlara başçılıq edərmiş.

Sonralar zorxanalar təkmilləşdirildi. Əsas zorxanalarda təlimçilər olurdu. Zorxana binası adətən yer səthindən bir qədər aşağıda yerləşirdi. Binanın tavanı xüsusi tağlarla örtülürdü. Binanın ortasında eni və uzunluğu 10 m və dərinliyi 1 m olan Süfrə adlanan yer düzəldilirdi. Xüsusilə idmançıların məşğələ keçdikləri və süfrə adlanan yer bir qədər qazılırdı. Qazılmış yerə quru ot və üstündən bir qədər kül, onun da üstündən torpaq tökülərdi. İldə bir dəfə süfrə yeri təzələnirdi. Yarışdan qabaq süfrəyə bir qədər su çilənərdi. Belə süfrələrdə 20-25 nəfər məşq edə bilirdilər. Süfrənin ətrafında tamaşaçılar üçün oturmaq yeri düzəldilirdi.

Süfrənin yuxarı başında təlimçi-mürşüd üçün səkidən bir 1 m hündürdə kiçik bir yer ondan azca yuxarıda işıqlanmaq üçün pəncərə qoyulurdu. Zorxananın qapısı 1, 5 metrə hündür olmurdu. Bura girənlər əyilib keçərdilər. Bu qayda zorxanaya gələnlərdə xüsusi ehtiramla bağlı idi.

Süfrənin kənarındakı səkidə ən hündür yerdə təlimçi mürşüd oturardı. Təlimçi mürşüdün başı üstə kiçik bir zəng asılırdı. Bu zəngdən oyunun başlanması, qurtarması bildirilir, həmçinin qaydaları pozan oyunçulara xəbərdarlıq edilirdi. Zorxana oyunları musiqi sədaları altında keçirilirdi üçün mürşüdün yanında zərb vuran da otururdu. Oyunlarda əsasən zərb alətlərindən istifadə olunurdu.

Zərb vuranın yanında manqalda od saxlanılırdı. Odda dümbəy adlanan bu zərb aləti qızdırılırdı.

Miyandarlar ortada dayanaraq zərbin çalınmasına və oyunların başlanmasına işarə verir. Zorxanalarda tətbiq olunan oyunlar demək olar ki, həm pəhləvanların fiziki hazırlığının artırılmasına və həm də gülüşmədən qabaq bədənlərinin isidilməsinə xidmət edirdi. Zorxanada pəhləvanların məşqi demək olar ki, müasir gülüş məşqlərinin o dövrə aid olan forması idi.

Zorxana oyunları

Zorxana oyunları aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Sino oyunu və ya Quluncsındırma oyunu;
2. Yekba və ya Ayaq döymə oyunu;
3. Mil oynatmaq;
4. Yekbagir yaxud Səngi-daş qaldırma oyunu;
5. Kəbbadə və ya Kamanə;
6. Çərxi və ya Təndövrə-oynunu;
7. Gülüş (7.səh.2-3).

Bu oyunların demək olar ki, hamısı gülüşlərdə müəyyən fiziki keyfiyyətlərin inkişaf etməsinə xidmət edir. Eyni zamanda real döyüş zamanı lazım olan fəndlər öyrədilirdi.

Sino və ya quluncsındırma oyunu adından bəlli olur ki, əsasən buradakı hərəkətlər isinmə hərəkətlərindən ibarətdir. Bildiyimiz kimi bədəni qızıqdırma hərəkətləri çox sadə elementlərdən ibarət olur. Sino oyunundan əlavə əsasən isinmə hərəkəti kimi quluncsındırma hərəkətləri özünə məxsusluğu ilə bərabər sadədən mürəkkəbə doğru prinsipindən bəhrələnmişdir. Bu günə qədər gəlib çatan mənbələrdən belə məlum olur ki, idmançılar isinmə hərəkətləri zamanı xüsusi masajlardan istifadə edirlərmiş. Belə hərəkətlərdən əsasən rəqibi uzandıqı yerdə ayaqlama həmçinin elastikliyi artırmaq məqsədi ilə başı geriyyə doğru əyərək ayaqla başı birləşdirənə qədər əyilərdilər, bu hərəkətləri tərəf müqabilinin köməkliyi ilə də edərdilər.(7.səh11) Sino oyunu güləşdə xüsusilə böyük əhəmiyyəti olan elastikliyin inkişaf etdirilməsinə xidmət edir.

Sino oyunu və ya quluncsındırma oyunu;-Sino oyunu üçün xüsusi alət sino taxtasıdır. 1 metrə qədər uzunluğu, 3 sm qalınlığı və 5 sm eni olan bu taxta əsasən taxtadan (və yaxud qara ağacdan) hazırlanır. Yerə qoyarkən əl yeri olsun deyə onun hər iki qurtaracağına təqribən 6 sm uzunluğunda kvadrat qalın taxta vurulurdu. Zərb alətinə dümbəyçi toxunan an mürşüdün xoş nəğməsi yüksəlməklə ilk dəfə süfrənin ortasında dayanan miyandar oyuna başlardı. Sonra oyunda iştirak edənlər cərgə ilə süfrənin ortasında üzüquyulu uzanıb, ayaqlarını divara söykəyər, əllərinin üstə döşəmədən 1 qarış qalxar əvvəl sağa sonra sola axırda isə aşağı enər, yerə çatmazdan təkrar qalxardılar. Amma təmrini yerinə yetirənlərin sinələri döşəməyə dəyməməli idi. Bu təmrinlər 120 dəfə yerinə yetirilərdi. Bu rəqəmi yerinə yetirən oyunçular fiziki cəhətdən tam hazır hesab olunardı. (13.səh.1)

Miyandar- zorxana idman oyununda iştirak edənlər içərisində ən təcrübəlisi və oyunları digərlərindən yaxşı bilən hörmətli bir idmançı olurdu.

Yekba və ya ayaqdöymə oyunu;- Sino oyunundan sonra yekba və ya ayaqdöymə oyunu başlardı. (12.səh56) Bir ayağını götürüb digər ayağı yerə qoymaqla süfrənin ortasında dayanan miyandar oyuna başlardı. Miyandarın ayaqlarının hərəkətlərinə uyğun olaraq mürşüd də xüsusi hava çalardı.(12.səh.157) 8-10 dəqiqə oyun davam edərdi, bu oyundan sonra mil oyunu başlardı. Bu oyun bir növ sino oyunundan sonra bədəni boşaldıcı hərəkətlərdən ibarət olurdu.

Mil oyunu- Zorxanalarda mil oynatmaq xüsusi bir tamaşaya çevrilərdi.

Bu oyunun adı həmin oyunda işlədilən alətin adı ilə bağlıdır.

Zorxana mili şümsaddan və yaxud da palıd ağacından hazırlanırdı. Zorxanada işlədilən millərin ağırlığı müxtəlif olurdu. Millərin ikisinin orta ümumi çəkisi 12 kq-dan 30 kq-a qədər olurdu. Mil oyunu zorxanada güləşçinin yuxarı ətraf əzələlərinin inkişaf etdirilməsində güc dözümlülüğünün artırılmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. (12.səh 52)

Xalqımızın milli bayramı olan Novruzda gücünə inamı olan gənclər ayrı-ayrılıqda mil götürüb başı üzərində fırladardı. Zorxanada olduğu kimi Novruzda da zərb vuranlar idmançılara qatılırdı. Əsasən o zaman dumbul çalınardı. Dumbul əvvəlcə lap ahəstə sonra getdikcə yuxarı qalxıb yenə də enərdi. Mil oynadanlar da tempə uyğun olaraq mili başının üstündə hərlədərdi.

Mil oyununda püxtələşmiş oyunçular tək əli ilə mili yuxarı atıb asanlıqla dəstəsindən tutardılar. Azərbaycanın tarix müzeyində “XV-XVII əsrlərdə Azərbaycanda feodal dövlətləri” başlığı altında verilən ekspozisiyanın X salonunda Səfəvilər dövlətinə həsr edilmiş bölmədə zorxanalarda işlədilən millərdən 1 cütü nümayiş etdirilir.

Bu millər orta çəkili və kiçik boylu mildir. Əsasən bu cür millər zorxanalarda yüngül oyunlar üçün nəzərdə tutulurdu. Xüsusilə də bu millərlə bu oyunlara yenicə başlayan gənclərin zorxanaçılıq sənətini öyrənmələrində istifadə olunurdu. Ümumiyyətlə istər ağır istərsə yüngül millərlə zorxanada 30 formada mil oynadılırdı. (12.səh53) Süfrədə olan idmançılar miyandardan sonra bir-birinin ardınca mil oynatmaqda öz məharətlərini göstərirdilər. Zorxana qaydalarına əsasən axırıncı çıxış edənlər zorxanaya təzə gəlmiş idmançı olurdu. (13.səh.74)

Yekbagir oyunu-Yekbagir və yaxud səngi daş qaldırma oyunu kəmanədən sonra zorxana idmançılarının məşğul olduqları oyun idi. (12.səh56)

Yekbagir və ya səng adlanan bu alət 0, 5 m eni, 3 sm qalınlığında, qapıya oxşar ortası dəstəli taxta olub ümumi ağırlığı 60-200 kq-a qədər olan iki parçadan ibarət idi. Bu alətə səngi-zur (güc daşı) da deyilirdi. (5.səh71)

Hüseynqulu Sarabski yekbagir oyununu belə təsvir etmişdir. “Yekbagir oynayanlar hovuzun (yəni süfrədə) içində arxası üstə uzanıb yekbagirlərin hərəsini bir əlinə alıb bütün bədəni ilə sağa və

ya sola hərəkət edərtilər. Hərəkət zamanı sağ qolu yuxarı hərəkət etdikdə sol qol aşağı enməlidir. Soldan sağa hərəkət edən zaman həmin iş təkrar edilməli idi”. Bu oyun da dumbul çalınması ilə davam edərdi. Dumbul əvvəl ağır sonra sürətli temple çalınardı. Qeyd edilməlidir ki, hər hansı bir idmançı hərəkəti iyirmi dəfə təkrar etsəydi, o böyük pəhləvan sayılırdı. (5.səh 174) Alətlərin çəkisindən və hərəkətlərin icra formasından görüldüyü kimi bu oyun güləşçilərin yuxarı ətraf və gövdə əzələlərinin möhkəmlənməsinə xidmət edir. Bu oyunun xüsusi bir mahnısı da var idi. Dumbulçu həmin mahnının tempi ilə dumbulu çalar, iştirakçılar da aşağıdakı mahnını oxuyardılar.

Əlif Allah, adın elədim əzbər
Bey buyurdu lütf siyan çağıdır.
Tey tarallah, söz sünbəsəy,
Cim camalın görcək aqlım dağıdır...(5.səh174)

Kəbbadə və ya kamanə

Kəbbadə oyunu- Bu oyuna kəmanə oyunu da deyilir. Kəbbadə oyunu və yaxud bəzi müəlliflərin işlətdiyi kimi - kəmanə oyunu zorxanaların yaradılmasından əvvəldir. (13.səh2)

Kaman və ox çox qədim tarixə malikdir. Ta qədimlərdən ox atmaq uşaqlıqdan bir peşə kimi qəbul edilmişdir. Uşaqlar kiçik yaşlarından bu peşəyə yiyələnmək üçün təlimlər keçərmişlər.

İlk təlimlərdə kamanı əldə saxlamaq və ondan düzgün istifadə etmək öyrənilirdi. Məşqlər əvvəlcə dəmirdən düzəldilmiş kaman üzərində həyata keçirilirdi. Bu kamanın əl yeri saf dəmirdən, zehi isə ona yapışdırılmış zəncirlərdən ibarət idi. Nisbətən ağır olan bu alətdə təlim keçənlər sonra kamandan sərbəst istifadə edə bilirdilər. Kəbbadə sözü də təlim kamanlarında məşq keçirmək demək idi. Kəbbadə sözünə zorxanaların yaranması tarixindən əvvəli dövrlərdə yaşamış şairlərin əsərlərində də rast gəlinir. (14.səh55)

Kəbbadə üç santimetr yarım (3, 5 sm) qalınlığında, 1 metr uzunluğunda girdə, ucları 1 metr uzunluğunda zəncirlə birləşdirilmiş dəmir alətdir. Bu aləti bir əllə dəmirin ortasından digər əllə zəncirin ortasından yapışdırıb dik başlarının üstünə qaldırılır. Əvvəlcə sağa sonra sola aparılır sonda başa keçirilir. Hərəkət dumbulun tempilə əvvəlcə ağır sonra bir qədər sürətlə həyata keçirilərdi. 14-15 kq ağırlığı olan bu alətin kaman hissəsini idmançı sol əlinə və zəncir hissəsini isə sağ əlinə alıb başı üzərində hərəkət etdirərdi.(14.səh55)

O dövrün yaxşı idmançıları kəbbadəni boyunlarından aşağı endirib əllərini buraxaraq bellərində hərledərdilər. Hazırda kəbbadənin bu hərəkətləri tamamilə başqa formada əsasən alimium və ya plamas həlqələrlə əvəz edilmişdir.

Kəbbadə oyunu da güləşçilərin ümumi fiziki hazırlığının artırılması məqsədi ilə tətbiq olunurdu.

Çərxi və ya təndövrə:- Meydanın ortasında dayanan miyandarın çərx vurmağa başlaması ilə onu dövrəyə alan idmançıların çərx vurmaqları bir anda başlayırdı. Çərxvurmanın bir neçə növü var. “ Çərx cəngəli” adlanan çərxvurma oyunu geniş yayılmışdır. İdmançı yerindən sıçrayıb havada bir və ya bir neçə dəfə çərx vurur. Bu oyundan sonra idmançılar musiqi sədaları altında süfrənin ətrafında sürətlə hərəkət edirlər. Bu oyunda isə güləşçidə cəldlik və sürət keyfiyyətinin inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur.(13. Səh. 2)

Güləşin yaranması və inkişaf tarixi ilə əlaqədar aparılan tədqiqatlarda bütün sahələrdə olduğu kimi Avropa mənbələrində güləşi də Avropalaşdırmışlar.

Güləş idman növü iki yerə bölünmüş, milli və beynəlxalq növlərə ayrılmışdır.

Azərbaycan milli güləşinin tarixi bizim eramızdan əvvəllərə gedib çatır. Tam əminliklə deyə bilərik ki, bizim milli güləşimizdə işlədilən fəndləri beynəlxalq sərbəst güləş fəndləri ilə eynidir və zorxanalarda icra olunan hərəkətlər müasir güləş məşqlərində güləşçilərin həm fiziki, həm də texniki və taktiki cəhətcə hazırlanmasında tətbiq olunan metodların ilkin formasıdır. (14.səh59)

Bütün dünyanın sərbəst güləş mütəxəssisləri Azərbaycan milli güləşi ilə beynəlxalq sərbəst güləşin fəndlərinin üst-üstə düşdüyünü təsdiqləyirlər. Bu gün Azərbaycan güləşinin dünya liderlərdən biri kimi özünü təsdiq etməsi güləşmənin qədimliyindən milli adət-ənənələrimizdən açıq aydın xəbər verir. Bildiyimiz kimi rəsmi olaraq qadın güləşi son illər Yay Olimpiya Oyunlarında oyunların proqramına daxil edilmişdir.

Əlbəttə Azərbaycanda qadın güləşi də sürətli inkişaf etməkdədir. Bu inkişafın təməli çox qədimlərə istinad edir.

VII əsrin yazılı abidəsi xalq eposu “Kitabi Dədə Qorqud da Bamsi Beyrəyin gözəl Banu Çiçəyə elçilik səhnəsini xatırlasaq Azərbaycanda qadın güləşinin nə qədər qədim olduğunu görürük. Banu Çiçək Beyrəyin evlənmə təklifinə cavab olaraq deyir: “Əgər sən mənə yayla ox atmaqda və güləşdə qalib gəlsən sənin arvadın olaram”

Milli adət-ənənələrimizə çevrilən güləş toy məclislərində, el bayramlarında gənclərin bayramsayağı güc sınaqları Azərbaycan xalqının sevimli tamaşalarından biri olmuşdur.

Bütün yuxarıda göstərilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Azərbaycanda və bir çox şərq ölkələrində fəaliyyət göstərən zorxanalar müasir güləş məşqlərinin ilkin forması olmaqla Azərbaycanda, o cümlədən dünya miqyasında güləşin bir idman növü kimi formalaşmasında müstəsna rol oynamışdır. Güləşçilərimizin beynəlxalq miqyaslı yarışlarda qazandığı uğurlar məhz güləşin Azərbaycanda qədim tarixə malik olmasından xəbər verir.

Zorxanalarda tətbiq olunan hərəkətlərin üstün cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, burada tətbiq olunan ümumi fiziki hazırlıq hərəkətləri oyun-yarış formasında verilirdi. Bu işə idmançıların həmin hərəkətləri daha həvəslə yerinə yetirməsi ilə nəticələnirdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Паяизад Абдинова. Доктоя философии по искусствоведении. Зорхана. Из истории спорта в Азербайджане.Международный Азербайджанский журнал İRS №2 (74) 2015
2. Мəммəd Мəммədov. Ordubadın memarlıq inciləri // Azərbaycan, 2011.20 mart,
3. Ordubad. Zorxana. <http://www.discoverazerbaijan.az/ordubad>
4. “Mərdomşünasi” jurnalı №3 h.ş. 1335
5. Hüseynqulu Sarabski. Köhnə Bakı, səh 174
6. Zorxana oyunu. Bakı. 2006
7. Zorxana. İRS jurnalı 2015 N2 səh 12-16
8. Azərbaycan qazeti 2009-cu il 01 sentyabr (kəndirbaz)
9. Mədəniyyət qazeti 2011-ci il 14 dekabr (atüstü oyunlar)
10. Azərbaycan folkloru antologiyası Birinci kitab Bakı, 1968
11. Qobustan jurnalı 2013-cü il №1 səh 80-84
12. Pərto Kaşani. Tarixie vərzeşe bastane İran. 1337 h.ş.
13. C.Bağırbəyov. “Zorxana”.Əlyazması.səh.1 (respublika əlyazmalar fondu. C.Bağırbəyovun arxivindən)
14. Dilqəm Quliyev. Azərbaycanda bədən tərbiyəsi və idmanın inkişaf tarixi. Bakı, 2004.

ABSTRACT

Mammadali Rahimov

Heyrat Qulamov

FROM “ZORXANA” TO WRESTLING ARENAS

Azerbaijan folk games are formed in the evolution of society and play an important role in the progress of qualities as pride, bravery, nobility, patriotism in the youth. One of these games is “Zorxana” games. “Zorxanalar” played an important role in the growing of wrestlers and preparing of strong, agile, patriotic heroics. “Zorxanalar” existed in the Tabriz, Ardabil, Baku, Nakhchivan, Ordubad and other cities of Azerbaijan. The following games were played in “Zorxana”

1. “Sino” or “Quluncsındırma” plays;
2. “Yepka” or “Ayaq döymə” plays;
3. “Mil oynatma”;
4. “Yekbağır” or “Səngi-daş qaldırma” play;
5. “Kəbbadə” or “Kəmanə” play;

6. “Çərxi” or “Təndövrə-cəng” play;

7. “Güləş”.

Zorxana games were played on the leadership of “mürşüd” and “miyandar” under the musical accompaniment.

РЕЗЮМЕ

Мамедали Рагимов

Гейрат Гуламов

ОТ “ЗОРХАНЫ” К АРЕНАМ БОРЬБЫ

Азербайджанские народные игры возникли в процессе развития общества и продолжают играть важную роль в развитии у молодежи таких важных качеств, как гордость, мужество, храбрость, великодушие и патриотизм. Одним из таких игр является “Зорхана” которая сыграла важную роль в формировании пехливанов, в подготовке сильных ловких и патриотических игидов. “Зорханы” существовали в городах Тебриз, Ардебил, Баку, Нахчыван, Ордубад и других городах Азербайджана. В “Зорханах” исполнялись нижеследующие игры:

1. “Сино” или игра “Гулунджсындырма”;
2. “Епка или игра “Аягдойме”;
3. Игра с “Милом”;
4. “Екбагир” или игра “Сенги-даш галдырма”;
5. “Кеббадэ” или игра “Кеманэ”;
6. “Церхи” или игра “Тендовра-ченг”;
7. “Борьба”.

Игры “Зорхана” продились под аккомпанемент музыки под руководством “муршид” и “мияидаров”.

NDU-nun Elmi Şurasının 27 fevral 2018-ci il tarixli qərarı ilə çapa tövsiyyə olunmuşdur. (protokol № 06).
Məqaləni çapa təqdim etdi: Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent V.Rzayev